

Шевчук Андрій Васильович

Кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень Національної академії наук України

Стипендіат стипендії Президента України для молодих науковців (2006 - 2007 рр.)

Лауреат премії Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок за 2009 рік

Експерт в області економіки Союзу експертів в сфері науки, техніки і інновацій

Microsoft IT Academy Instructor

Cisco Networking Academy Instructor

Cisco Networking Academy Advanced Level Instructor Excellence Award (2012)

Cisco Networking Academy Instructor Years of Service Award (2013)

Автор більше 70-ти наукових праць в галузі економіки, освіти, IT

avshevc@gmail.com

Шевчук А.В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку

Андрій Шевчук

Регіональні Освітні Системи:

теорія, методологія, практика
інноваційного розвитку

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут регіональних досліджень

Андрій Васильович Шевчук

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСВІТНІ СИСТЕМИ:
теорія, методологія, практика
інноваційного розвитку**

Монографія

Львів 2013

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту
регіональних досліджень НАН України (протокол
№ 11 від 17 грудня 2013 року)

ЗМІСТ

Науковий редактор:

Любов Казимирівна Семів, доктор економічних наук, провідний
науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку
регіону Інституту регіональних досліджень НАН України

Рецензенти:

Качала Т. М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
менеджменту Черкаського державного технологічного
університету;

Петренко В. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
менеджменту і адміністрування Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу;

Сторонянська І. З., доктор економічних наук, професор, завідувач відділу
проблем розвитку фінансово-кредитних відносин
в регіоні Інституту регіональних досліджень НАН України;

Янковська Л. А., доктор економічних наук, професор, ректор ПВНЗ
«Львівський університет бізнесу та права»

Шевчук А. В.

Ш 000 Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інновацій-
ного розвитку / Андрій Васильович Шевчук. – Львів : Інститут регіо-
нальних досліджень НАН України, 2013.

ISBN 978-966-02-7095-4

У монографії розроблено новий напрям теоретико-методологічних дослі-
джень формування і розвитку регіональних освітніх систем, який є внеском у
регіональну економіку в площині удосконалення понятійно-термінологічного
апарату, сформованого автором теоретичного підґрунтя, обґрунтованих нових
моделей практичної реалізації такого формування і розвитку з урахуванням
завдань впровадження інновацій в регіональні освітні системи в контексті
побудови інформаційного суспільства.

Книга може бути корисною для науково-педагогічних працівників, ас-
пірантів, здобувачів, практиків державного і регіонального управління та
працівників освіти.

© Шевчук А. В., 2013

© Інститут регіональних досліджень
НАН України, 2013

ISBN 978-966-02-7095-4

Передмова.....7

**Розділ 1. Теоретико-методологічні основи
дослідження розвитку регіональних
освітніх систем**

- 1.1. Суть розвитку регіональних освітніх систем
і відображення цього процесу в понятійно-
термінологічному апараті економічної науки..... 10
- 1.2. Регіональна освітня система як об'єкт дослідження
регіональної економіки та її місце
в суперсистемі «регіон» 30
- 1.3. Еволюція регіональних освітніх систем у контексті
суспільних змін: теоретичний аспект..... 46
- 1.4. Суть інноваційного розвитку регіональних освітніх
систем: теоретичне підґрунтя та практичні завдання 64

**Розділ 2 . Чинники інноваційного розвитку
регіональних освітніх систем в умовах
побудови інформаційного суспільства**

- 2.1. Загальна характеристика й структурування чинників
інноваційного розвитку регіональних освітніх систем
в умовах побудови інформаційного суспільства 81
- 2.2. Потреби особистості й суспільства в інноваційних
стандартах освіти як чинники та нові виклики
суспільного розвитку 101
- 2.3. Розвиток інформаційних технологій як стимулюючий
чинник трансформації освіти і детермінантна ознака
регіональних освітніх систем 122

- 2.4. Злочинність у комп'ютерній сфері як негативний чинник трансформації регіональних освітніх систем за умов побудови інформаційного суспільства..... 140

Розділ 3. Аналіз особливостей трансформації регіональних освітніх систем: позитивні та негативні аспекти з позиції побудови інформаційного суспільства

- 3.1. Трансформація української освіти: відрив від національних основ і деформація розвитку регіональних освітніх систем 156
- 3.2. Оцінка змін дошкільної та шкільної освіти 179
- 3.3. Трансформація системи середніх спеціальних освітніх закладів 216
- 3.4. Зміни системи вищих навчальних закладів..... 247

Розділ 4. Селективне формування підґрунтя для розробки перспективних напрямів інноваційної трансформації регіональних освітніх систем

- 4.1. Удосконалення нормативно-правового поля розвитку регіональних освітніх систем у незалежній Україні 281
- 4.2. Використання зарубіжного досвіду щодо трансформації регіональних освітніх систем в Україні 304
- 4.3. Попередження девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей у сфері підготовки кадрів для забезпечення прогресивної трансформації регіональних освітніх систем 329
- 4.4. Впровадження передових технологій в освітні процеси в регіональних освітніх системах 349

Розділ 5. Перспективні напрями інноваційної трансформації регіональних освітніх систем як підходи до зміцнення основ інформаційного суспільства

- 5.1. Прогресивні концепції і моделі розвитку регіональних освітніх систем в умовах побудови інформаційного суспільства..... 365
- 5.2. Підходи до перспективної модернізації системи освіти в регіоні..... 381
- 5.3. Інтеграція освіти, науки і культури в інформаційном суспільстві як база конвергенції української освіти з європейською на регіональному рівні: інноваційні аспекти 398
- 5.4. Поліпшення управління інноваційним розвитком регіональних освітніх систем в інформаційному суспільстві 411
- Післямова 425
- Бібліографічний список..... 433

Люди в тисячу разів більше клопочуться про надбання багатства, ніж про освіту розуму і душі, хоча те, що є в людині, для нашого щастя, безсумнівно, важливіше того, що є у людини.

А. Шопенгауер

Історію цивілізації можна виразити в шести словах: чим більше знаєш, тим більше можеш.

Е. Абу

ПЕРЕДМОВА

Із зростанням загальнодоступності інформаційних технологій та мережі Інтернет надзвичайно розширилися можливості розвитку регіональних освітніх систем та отримання населенням нових освітніх послуг й перевірки отриманих знань. Нові види освітніх послуг (дистанційне навчання, віддалений доступ до матеріалів, користування віддаленими засобами для навчання, перевірка знань та стороння сертифікація) дають змогу не тільки вивести процес отримання знань на новий рівень, а й визначити стратегію та регіональну політику інноваційного розвитку регіональних освітніх систем (РОС).

Проблеми формування та розвитку сфери освітніх послуг висвітлені в наукових працях О. Власюка, І. Гнибіденка, О. Грішної, Т. Драгунової, Е. Лібанової, О. Піскуна, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибиткової, М. Романюка, О. Хомри, Дж. Кнайт, Р. Паттори, В. Бергс-

дорфа та ін., а проблеми формування і розвитку регіональних суспільних систем – у працях В. Геєця, М. Долішнього, Л. Шевчук, В. Кравціва, Л. Семів, С. Злупка, С. Писаренко, С. Вовканича, І. Сторонянської, У. Садової та ін. У наш час важливо сконцентруватися на дослідженнях регіональних освітніх систем як підсистем регіональних суспільних систем, з одного боку, і відносно автономних освітніх систем регіонів, які входять до складу національної освітньої системи, – з іншого.

Сьогодні залишаються недостатньо сформованими теоретико-методологічні основи дослідження розвитку регіональних освітніх систем і понятійно-термінологічний апарат, пов'язаний з цією проблематикою. Необхідно також виконати такі завдання: визначити особливості регіональної освітньої системи як об'єкта дослідження регіональної економіки; окреслити етапи еволюції регіональних освітніх систем у контексті суспільних змін та ін. Вкрай важливо розробити практичні завдання і систему заходів, спрямованих на стимулювання інноваційного розвитку регіональних освітніх систем.

У процесі наукового дослідження ми задіяли: монографічний, аналітичний й статистичні методи для всебічного вивчення об'єкта дослідження; метод теоретичного порівняння, економічного аналізу та узагальнення – для розкриття змісту дослідження та сутності понять у структурі понятійно-термінологічного апарату; методи візуального і просторового аналізу – для виявлення просторових особливостей соціально-економічного стану регіону та його структурних елементів (наприклад, міст); системно-структурного аналізу – для розробки класифікації інформаційних технологій соціально-економічного розвитку регіону; багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз, соціологічний аналіз моделювання, програмно-цільовий підхід.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі та нормативні акти, статистичні дані, матеріали галузевих управлінь, дані обстеження окремих установ, підприємств, організацій, а також міжнародні законодавчі та нормативні акти й угоди.

У першому розділі запропоноване власне тлумачення поняття регіональної освітньої системи (РОС), окреслено структуру та модель РОС, завдання та мету функціонування її елементів, місце в суперсистемі «регіон» та зв'язки з іншими підсистемами. У другому розділі визначено структуру чинників інноваційного розвитку регіональних освітніх систем в умовах побудови інформаційного суспільства, обґрунтовано класифікацію інформаційних технологій як стимулюючих чинників трансформації освіти і детермінантну ознаку РОС. У третьому розділі розглянуто зарубіжний досвід трансформації регіональних освітніх систем та особливості кардинальних змін української освіти (відрив від національних основ і деформації розвитку регіональних освітніх систем; оцінку змін дошкільної і шкільної освіти; трансформацію мережі середніх спеціальних освітніх закладів; зміни мережі вищих навчальних закладів), а також окреслені позитивні та негативні аспекти розвитку української освіти з позиції побудови інформаційного суспільства. Четвертий розділ присвячений визначенню шляхів впровадження передових технологій в освітні процеси в регіональних освітніх системах, розроблено методи та способи підвищення інформаційної компетентності випускників вищих навчальних закладів та їх дифузії серед широких верств населення регіону за допомогою інновацій в умовах інформаційного суспільства. У п'ятому розділі запропоновано моделі розвитку РОС, визначено шляхи перспективної модернізації системи освіти в регіоні та способи підтримки державою інноваційної трансформації РОС й удосконалення управління її інноваційним розвитком з метою поліпшення забезпечення освітніми послугами населення і зміцнення основ інформаційного суспільства.

Результати досліджень можуть бути корисними для науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів, практиків державного і регіонального управління та працівників освіти.

Автор висловлює подяку науковому консультанту, доктору економічних наук, професору Семів Любов Казимирівні за цінні поради в процесі написання монографії.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

1.1. Суть розвитку регіональних освітніх систем і відображення цього процесу в понятійно-термінологічному апараті економічної науки

З'ясування сутнісно-змістової еволюції поняття регіональної освітньої системи вимагає насамперед уточнення авторського розуміння системи як такої. Відома велика кількість різних визначень поняття «система», які використовують залежно від контексту, галузі знань та цілей дослідження. Достатньо згадати фундаментальну працю В. Н. Садовського та Е. Г. Юдіна «Исследования по общей теории систем»¹, в якій проаналізовано визначення поняття системи, запропоноване А. Д. Холлом і Р. Е. Фейджином; представлено загальну теорію систем, вперше сформульовану Л. фон Берталанфі в умовах парадигми сучасної науки, математичні аспекти абстрактного аналізу систем, узагальнені А. Рапопортом, та математичні основи загальної теорії систем, розроблені М. Д. Месаровичом, погляди К. Боулдинга на

¹ Садовский В. Н. Исследования по общей теории систем / В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.

1.1. Суть розвитку регіональних освітніх систем і відображення цього процесу

загальну теорію систем як на скелет науки і У. Рос Ешбі – як на нову наукову дисципліну, позицію О. Ланге стосовно цілей розвитку систем у світлі кібернетики.

За науковими результатами перелічених учених ми припустили, що в дослідженні регіональних освітніх систем формулювання дефініції цього терміна вимагає врахування підходу з позицій визначення елементів системи та їх групування в підсистеми за функцією спільної мети. Тоді можна спиратися на два визначення поняття «система», які можна зустріти в науковій літературі, та співвідносити їх із регіональними освітніми системами. У цьому контексті вартим уваги є твердження В. М. Сагатівського, що система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена зі середовища відповідно до визначеної мети в межах певного інтервалу часу². У свою чергу Ю. І. Черняк зазначає, що система – це відображення у свідомості певного суб'єкта, дослідника чи спостерігача властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні питань дослідження або пізнання³.

Як зазначає низка дослідників, будь-яка система має мету, завдання, функції, ознаки, атрибути, структуру, відносини або взаємодії, наявність двох або більше типів зв'язку (прямого і зворотного), рівні ієрархії та взаємовідносин⁴. Отож, визначаючи сутність дефініції регіональної освітньої системи, варто чітко конкретизувати її системоформувальні структурні елементи й простежити характер взаємодій між ними, що загалом потужно детермінує ефективність функціонування такої системи.

Від загального визначення системи спробуємо простежити перехід до визначення поняття «освітня система» у вітчизняній

² Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск, 1973. – 432 с.

³ Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М., 1975. – 193 с. ; Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1970. – 152 с.

⁴ Дендерина В. И. Педагогические теории, системы, технологи / В. И. Дендерина. – Ставрополь : СГУ, 1999. – 138 с.

та зарубіжній науці. Воно також має декілька значень, які застосовують в описі різних об'єктів освіти:

- у географічному аспекті – як «єдина планетарна освітня система, яку складають континентальні, національні та регіональні підсистеми освіти»⁵;
- у територіально-просторовому аспекті – як система освіти різного рівня: загальнодержавна, регіональна, муніципальна;
- у функціональному аспекті – як система безперервної освіти: дошкільний навчальний заклад, школа, професійно-технічний навчальний заклад, вищий навчальний заклад;
- у змістовому аспекті – як синонім поняття «педагогічна система»⁶.

За А. В. Євтодюк, освітня система – це системоформувальна підсистема національної системи освіти, наділена специфічними функціями; впорядкована, структурна, самоорганізована цілісність історично зумовлених і взаємопов'язаних поглядів, переконань, ідеалів, національних традицій та практикуючих дій, об'єднаних спільними мотивами, задачами і цілями, що спрямовані на навчання й виховання людини задля досягнення нею певного рівня освіченості як ступеня становлення особистості⁷. На думку дослідниці, система освіти в країні є лише одна (макросистема), а освітніх систем як різних креативних варіантів системи освіти – багато. Але кожна з освітніх систем у системі освіти має свою оригінальну основу, інваріантну для неї (освітньої системи), яка і є запорукою її розвитку⁸.

⁵ Свиридов О. А. Теория и методология функционирования образовательных систем : дис. ... д-ра экон. наук / О. А. Свиридов. – Йошкар-Ола, 2006. – С. 31.

⁶ Чечель И. Д. Образовательная система: многообразие значений, особенности функционирования [Электронный ресурс] / И. Д. Чечель, Т. В. Потемкина // Современные исследования социальных проблем : электронный научный журнал. – 2012. – № 2(10). – Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/chechel.pdf>.

⁷ Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / А. В. Євтодюк. – К., 2002. – 20 с.

⁸ Там само.

На думку Є. Е. Смирнової, освіта в структурному розумінні становить собою складну і розгалужену систему, яка охоплює різні підсистеми. Кожна з підсистем, як-то школа або сукупність організацій, що забезпечують професійну освіту, виконує свої завдання, має свою внутрішню структуру. Усі підсистеми спрямовані на отримання людиною освіти та її вдосконалення, на особистісний розвиток, формування якостей громадянина певної держави і суспільства⁹.

Отже, в процесі вивчення підсистем освітньої системи стає можливим перехід у дослідженні до з'ясування сутності регіональної освітньої системи як до територіальної, географічної й структурної підсистеми загального визначення.

За твердженням В. Г. Гамаюнова, регіональна освітня система – це сукупність освітніх установ регіону, які спільно реалізують спадкоємні освітні програми й державні освітні стандарти різного рівня та спрямованості, а також органів управління освітою¹⁰. Як бачимо, автор вводить у регіональну освітню систему не лише навчальні заклади, а й звертає увагу на необхідність віднесення сюди органів управління освітою, що розширює комплексне бачення такої системи в інституційному вимірі.

Російський дослідник Д. А. Новіков формулює дефініцію регіональної освітньої системи, як і В. Г. Гамаюнов. Учений також зазначає, що метою функціонування регіональної освітньої системи є задоволення попиту на освітні послуги з боку населення регіону і попиту на випускників – випускників елементів регіональної освітньої системи – з боку економіки регіону. Наявність мети є відмінною характеристикою регіональної освітньої системи від регіональної мережі освітніх установ, що є сукупністю регіональних

⁹ Смирнова Е. Э. Социология образования / Е. Э. Смирнова. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 192 с.

¹⁰ Гамаюнов В. Г. Інноваційний потенціал регіональної освітньої системи: управлінський аспект / В. Г. Гамаюнов // Збірник наукових праць ДДУУ. – 2010. – Т. XI. Серія «Державне управління», вип. 151 «Проблеми державного управління розвитком промислового потенціалу регіону». – С. 14–23.

освітніх установ та органів управління освітою, які розглядаються як організаційні, економічні, соціальні та інші об'єкти. Іншими словами, регіональна мережа освітніх установ характеризує склад і структуру, але не функції регіональної освітньої системи¹¹.

На думку російської дослідниці А. С. Молоканової, регіональна освітня система – це підсистема освітньої системи вищого рівня, що належить державі, яка охоплює мережу установ дошкільної, загальної, додаткової, спеціальної, професійної освіти, управління, підвищення кваліфікації, що розвивається на основі регіоналізації, диференціації та інтеграції¹².

У працях Л. М. Юрчук регіональна освітня система розглядається як система освітніх інститутів, технологій, форм, методів і засобів освіти, а також механізмів взаємодії між ними, структура та функціонування якої відповідають принципам регіоналізації і відображають регіональні особливості розвитку суспільства¹³.

Як бачимо, більшість дослідників трактують поняття регіональної освітньої системи передусім як набір (сукупність) освітніх закладів регіону, не вводячи в неї освітні заклади, які територіально можуть розташовуватися далеко за його межами і надавати освітні послуги через свої регіональні відділення, академії, засобами дистанційного навчання, що є однією з інноваційних функцій регіонального навчання та перекваліфікації. Водночас недостатня увага приділяється органам управління освітою в регіоні та інтеграції з регіональними ринками праці.

Щодо розвитку регіональних освітніх систем цікавою є думка російського дослідника В. В. Гаврилюка, який зазначає, що однією

¹¹ Новиков Д. А. Модели и механизмы управления развитием региональных образовательных систем (концептуальные положения) / Д. А. Новиков. – М. : ИПУ РАН, 2001. – С. 5.

¹² Молоканова А. С. Развитие региональной образовательной системы в сельском социуме Республики Мордовия : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / А. С. Молоканова. – Саранск, 2003. – 216 с.

¹³ Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів [Електронний ресурс] / Л. М. Юрчук. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10ylmuoo.pdf.

з важливих ідей вивчення регіональних освітніх систем є зв'язок державних освітніх систем з ними, їх взаємний вплив у процесі трансформації всієї освіти¹⁴. Аналіз історичних особливостей розвитку регіону дає змогу виявити ті риси, які найсильніше впливали на розвиток освітніх систем, додали їм унікальності. Із-посеред таких автор називає державну політику щодо утворення регіону, національний склад населення, вплив різних культур, природу і клімат, економічні особливості регіону. Очевидно, що перелічене формує унікальність будь-якого регіону, його залучення в державні освітні системи і водночас його специфіку. У постпереходний період позиція регіонів в освітньому просторі країни стає іншою. Через різні обставини освітні потоки студентів, фахівців системи підвищення кваліфікації змістилися на регіональні рівні. Відмова від системи розподілу фахівців поставила виробничу і соціальну сфери регіонів у складну ситуацію, що вимагає своїх рішень. Зазначені обставини й низка інших спонукають регіони вирішувати свої проблеми іншим чином, вибудовувати нові освітні стратегії. Вони пов'язані з економічним і соціокультурним потенціалом регіону, його потребами і можливостями. Розвиток регіональних освітніх систем базується при цьому на принципах нової державної освітньої політики, пов'язаної з автономізацією діяльності багатьох регіональних систем. Політика регіоналізації зумовлена процесами децентралізації, ослаблення вертикальних і суттєвого посилення горизонтальних зв'язків і структур, лінійно-функціональних відносин в управлінні, господарюванні, соціальному розвитку. Особливо важливі зміни відбуваються в галузі професійної освіти. Зростання кількості вищих навчальних закладів характерне для регіонів з нерозвиненою освітньої інфраструктурою¹⁵.

Дослідник І. М. Цибирова охарактеризовує основні тенденції розвитку регіональних освітніх систем, серед яких гуманізація,

¹⁴ Гаврилюк В. В. Становление системы образования региона : монография / В. В. Гаврилюк. – Тюмень : Изд-во Тюменского государственного университета, 1998. – 240 с.

¹⁵ Там само.

регіоналізація та інтеграція освіти, а також особливості сучасної освітньої політики в контексті загальнодержавних і світових соціальних процесів (подолання технократизму в освіті й орієнтація на потреби особистості, посилення ціннісно-культурних функцій освіти, пов'язаних із виконанням завдань соціалізації особистості, вироблення нової філософії освіти, адекватної сучасним соціально-політичним умовам освітньої парадигми, розвиток освітніх систем як з урахуванням загальноцивілізаційної уніфікованої спрямованості, так і національної специфіки та своєрідності)¹⁶.

Розуміння розвитку регіональних освітніх систем неможливе без урахування положень концепції неперервної освіти (детальніше її положення розглянемо далі). Питання неперервної освіти (навчання людини упродовж усього життя) як етапу розвитку освітньої системи сьогодні активно обговорюють у розвинутих країнах. У 2000 році в місті Лісабоні країни Європейського Союзу прийняли Меморандум навчання протягом життя «*lifelong learning*», який поставив за мету перетворення європейських освітніх систем до вимог часу задля підвищення знань, навичок і професійної компетенції в суспільстві¹⁷. Серед причин розробки даного меморандуму виділено такі:

- країни ЄС стали «суспільством, засновані на знанні» (*knowledge-based society*). Це означає, що інформація, знання, а також мотивація до їх постійного оновлення і необхідні для цього навички стають вирішальним чинником європейського розвитку, конкурентоспроможності та ефективного ринку праці;
- європейці живуть у складному соціально-політичному середовищі, де повноцінний розвиток особистості стає неможливим

¹⁶ Цибилова И. М. Становление и развитие региональной системы профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / И. М. Цибилова. – Владикавказ, 2006. – 150 с.

¹⁷ A Memorandum on Lifelong Learning [Electronic resource] / Commission of the European Communities. – Brussels, 30.10.2000. SEC(200) 1832. – Mode of access: <http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf>.

без уміння активно брати участь у суспільних процесах і адаптуватися до культурного, етнічного та мовного розмаїття. І лише освіта в найширшому розумінні цього процесу може допомогти успішно впоратися з цим завданням.

Документ Європейського саміту визначає, що освітні системи повинні пристосуватися до нових реалій XXI століття і «неперервна освіта має стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності та зайнятості»¹⁸. Особиста мотивація до навчання та наявність розмаїтих освітніх ресурсів визнаються основними чинниками неперервної освіти. Наголошується на необхідності розвивати не тільки пропозицію, а й попит на освітні послуги, зокрема серед тих суб'єктів, хто досі був неактивно залучений у процес навчання. У Меморандумі виокремлюють три ознаки освітньої діяльності:

- формальна освіта, яка завершується видачею загальнонавчального диплома або атестата;
- неформальна освіта, яка зазвичай не супроводжується видачею документа, що відбувається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах і гуртках, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером;
- інформальна освіта – індивідуальна пізнавальна діяльність людини, яка супроводжує повсякденне життя і не обов'язково має цілеспрямований характер.

Отже, розуміємо, що за неперервності освіти значення інформальної суттєво зростає. Тому важливим є розуміння і окремими людьми, і соціумом загалом (у тому числі в особі органів державної влади) необхідності постійного навчання й недопущення старіння знань через активізацію інформальних освітніх процесів.

Спираючись на основні види сучасної інтерпретації складових освітньої системи, можна побудувати її схему, в якій врахувати

¹⁸ A Memorandum on Lifelong Learning [Electronic resource] / Commission of the European Communities. – Brussels, 30.10.2000. SEC(200) 1832. – Mode of access: <http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf>.

значення кожної з ланок, та виробляти комплексні методи з виявлення слабких місць і підсилення сильних сторін (рис. 1.1)¹⁹.

Досі у формуванні політики у сфері освіти брали до уваги лише формальну освіту, а інші дві категорії практично ігнорували. Континуум неперервної освіти робить неформальну та інформальну ланки рівноправними учасниками процесу навчання, тому такі положення повинні лягти в основу визначення концептуальних засад забезпечення неперервної освіти в регіонах²⁰.

Для визначення методичних підходів до забезпечення неперервної освіти важливо чітко розуміти принципи, що відображають її ключові підходи на відміну від традиційного сприйняття, які сформульовано в Меморандумі²¹:

1. *Нові базові знання і навички для всіх.* Мета – гарантувати загальний безперервний доступ до освіти з метою отримання та оновлення навичок, необхідних для членства в інформаційному суспільстві.
2. *Збільшення інвестицій у людський капітал.* Мета – значно збільшити інвестиції в людський капітал, щоб підвищити пріоритет найважливішого надбання Європи – її людей.
3. *Інноваційні методи викладання і навчання.* Мета – розробити нові методології навчання для системи неперервної освіти, довжиною і шириною в життя.
4. *Нова система оцінки отриманої освіти.* Мета – докорінно змінити підходи до розуміння і визнання навчальної ді-

¹⁹ Про освіту : Закон України від 04.06.91 № 1144-XII [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

²⁰ Шевчук А. В. Підходи к обеспечению непрерывности образовательного процесса в региональных образовательных системах / А. В. Шевчук // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета : науч. журнал. – 2013. – № 1(72). – С. 177–184.

²¹ A Memorandum on Lifelong Learning [Electronic resource] / Commission of the European Communities. – Brussels, 30.10.2000. SEC(200) 1832. – Mode of access: <http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf>.

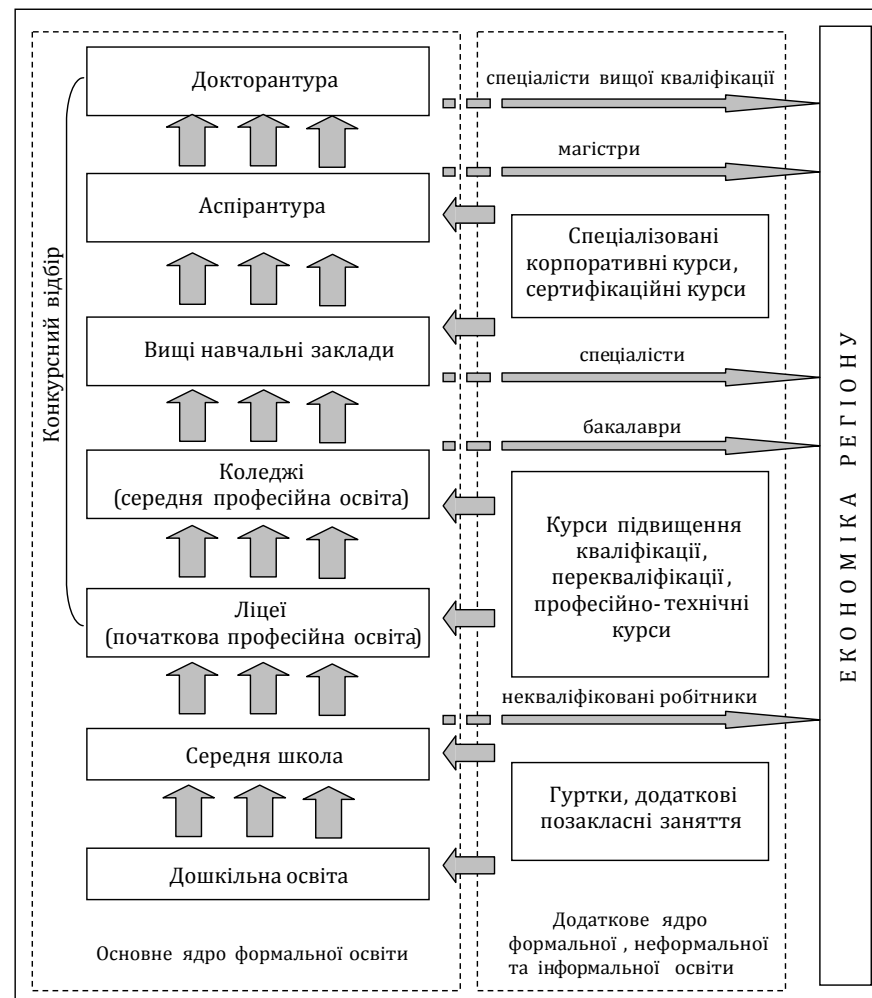

Рис. 1.1. Система неперервної освіти та її поділ за формальними ознаками*

* Складено автором на основі [19].

яльності та її результатів, особливо у сфері неформальної та інформальної освіти.

5. *Розвиток наставництва і консультування.* Мета – протягом усього життя забезпечити кожному вільний доступ до інформації про освітні можливості в Європі і до необхідних консультацій та рекомендацій.
6. *Наближення освіти до дому.* Мета – наблизити освітні можливості до дому за допомогою мережі навчальних і консультативних пунктів, а також використовуючи інформаційні технології.

У становленні інформаційного суспільства саме освіта відіграватиме велику роль, а тому має трансформуватися під натиском інформаційних технологій. Вона повинна в майбутньому стати однією з підвалин інформаційного суспільства, яка має закладати для його суб'єктів навички роботи з інформаційними технологіями. Безумовно, велика частина освітнього й навчального процесів набуде нових форм внаслідок прогресу у сфері зв'язку та комунікацій²².

Трансформаційні процеси в економіці, які зародилися під впливом інформаційних технологій, ставлять нові завдання перед освітою щодо підготовки й перепідготовки кадрів у регіонах. Розвиток регіональних освітніх систем напряму пов'язаний з економічним розвитком конкретного регіону та кількістю інвестицій, які вкладають у нього держава та корпоративні й приватні інвестори. Інноваційні процеси повинні зачепити не тільки сферу надання освітніх послуг, а й сфери організації та управління освітніми закладами в регіоні.

Інноваційні процеси в регіональних освітніх системах належить впроваджувати конкретними етапами та на певних рівнях

²² Шевчук А. В. Суть розвитку регіональних освітніх систем та відображення цього процесу в понятійно-термінологічному апараті економічної науки / А. В. Шевчук // Сталій розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПП «Інститут економіки, технологій і підприємництва»; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмашук. – 2012. – № 5(15). – С. 29.

застосування, щоб не призвести до диспропорцій у сферах впровадження і цілісно виводити освітній процес у регіоні на якісно новий, сучасний рівень. На різних рівнях впровадження інновацій повинні застосовуватися різні методи наукових досліджень, побудови теоретичних і математичних моделей оцінки доцільності їх впровадження та сценарії розвитку. Зокрема, макроекономічний рівень має охоплювати формування вимог і довгострокових програм розвитку освіти в регіонах. Це інновації у вступний процес та використання підготовлених кадрів в економіці і науці, визначення потреби у спеціалістах окремої галузі і сучасні методи їх підготовки, потреби конкретних регіонів у закладах освіти. Організаційний рівень повинен визначати пріоритетність надання видів освітніх послуг у тому чи іншому регіоні: стаціонар, заочна освіта чи дистанційне навчання; інновації в подання навчальних матеріалів; регіональний попит на ринках праці та інновації в організацію навчального процесу і його проведення. На індивідуальному рівні належить вирішувати питання інновацій у грамотність населення, зокрема комп'ютерну, доступність інформації, засобів зв'язку. Чітке розмежування та визначення способів, об'єктів і суб'єктів інновацій повинно значно підвищити ефективність їх впровадження в освітній процес у регіоні та міжрегіональній взаємодії²³.

Визначити слабкі місця в системі неперервної освіти регіону мають допомогти методи математичного моделювання та стимуляційних моделей. Моделювання використовують для вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків об'єкта дослідження. Моделювання – це ефективний засіб виявлення суттєвих ознак явищ і процесів за допомогою моделі, яка відображає і відтворює об'єкт

²³ Шевчук А. В. Суть розвитку регіональних освітніх систем та відображення цього процесу в понятійно-термінологічному апараті економічної науки / А. В. Шевчук // Сталій розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПП «Інститут економіки, технологій і підприємництва»; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмашук. – 2012. – № 5(15). – С. 30.

дослідження та може замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про нього. Моделювання дає змогу вдосконалювати структуру економіки, оптимізувати окремі підсистеми (галузі, сектори тощо) і підвищувати ефективність функціонування системи загалом²⁴.

Для розробки заходів забезпечення неперервної освіти в регіоні можливе використання двох видів оцінки її стану та моделювання способів і заходів покращання. Перший вид як предмет дослідження повинен оцінювати територіальну організацію освітніх закладів у регіоні, визначати їх оптимальне розташування та насичення. Інший вид повинен оцінювати потреби в різних типах освітніх установ відповідно до розташування в регіоні того чи іншого виду промисловості або економічної діяльності, що створює попит на спеціалістів певних галузей²⁵.

Комплексне розуміння сутності регіональної освітньої системи передбачає також уточнення просторового розташування відповідних об'єктів, які формують регіональну освітню інфраструктуру. Проблему територіального розміщення освітніх закладів розглядає у своїй праці Л. Ісмагілова, де побудовано модель професійної освіти на прикладі даних республіки Башкортостан (Росія)²⁶. Науковець вважає, що об'єкти освітніх послуг у сфері професійної підготовки кадрів можуть істотно впливати на зміну економічної ситуації в регіоні, оскільки орієнтованість освітньої установи на потреби національної економіки забезпечує економічне зростання за рахунок підвищення рівня кваліфікації кадрів. З іншого боку, бізнес та виробнича сфера забезпечують економічне зростання

²⁴ Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / [Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – С. 76.

²⁵ Шевчук А. В. Неперервність освітнього процесу як стратегічна мета розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.18. – С. 393–397.

²⁶ Исмаилова Л. А. Модель территориального размещения объектов сферы услуг / Л. А. Исмаилова // Вестник УГАТУ. – 2009. – Т. 12, № 3(32). – С. 134–140.

території, створюють робочі місця і формують попит на освітні послуги. Вважається, що у довгостроковій перспективі результат такої взаємодії призведе до поліпшення соціального і, можливо, демографічного середовища. При цьому спостерігатиметься ефект позитивного зворотного зв'язку. Проте, на нашу думку, наявність такого зв'язку потрібно спочатку довести, оскільки Л. Ісмагілова вважає, що освітні заклади дають студентам високу теоретичну і практичну підготовку, яка негайно надасться підприємствам реальної економіки. Втім дослідниця стверджує, що «розміщення освітніх установ, продиктоване значною мірою попитом населення, не сприяє розвитку економіки регіону, створює «псевдозайнятість», оскільки лише 34% осіб, які здобули вищу професійну освіту, працюють за фахом.

Незважаючи на це протиріччя, Л. Ісмагілова спробувала розв'язати задачу територіального розміщення освітніх об'єктів методом імітаційного комп'ютерного моделювання з використанням геоінформаційної системи, яке забезпечує послідовне поліпшення декількох несуперечливих критеріїв через поетапне перебирання²⁷. Для цього задіяно три критерії:

- 1) критерій функції потреби населення у вищій освіті, яка залежить від платоспроможності населення (доступність вищої освіти), кількості осіб, які бажають одержати вищу освіту, і зональних особливостей. Загалом цей критерій відображає тільки інтереси вищого закладу, оскільки орієнтований на платоспроможний попит населення;
- 2) критерій концентрації освітнього закладу з метою підвищення якості навчального процесу, який також залежить від кількості студентів і зональних особливостей (шукається як максимум);
- 3) критерій доцільного розташування об'єктів у зонах зі значною потребою в освіті з найбільшою концентрацією кон-

²⁷ Кобелев Н. Б. Основы имитационного моделирования сложных экономических систем / Н. Б. Кобелев. – М. : Дело, 2003. – 336 с.

тингенту (шукається як мінімум відстані від центральної точки до зональних точок, що відповідають першим двом критеріям).

Як бачимо, модель Л. Ісмагілової відображає лише інтереси комерційних вищих навчальних закладів, що обмежуються необхідною концентрацією контингенту і близькістю розташування освітніх об'єктів до місць проживання абітурієнтів і студентів до цих об'єктів. Про інтереси регіональної економіки і про якість освіти не йдеться.

Отже, дослідження регіональних освітніх систем як складних структурних утворень вимагає конкретизації їх територіальної організації. З іншого боку, значної уваги потребують питання простеження інноваційних процесів у таких системах. Зокрема, інноваційні процеси в регіональних освітніх системах повинні впроваджуватися конкретними етапами й на певних рівнях застосування, щоб не спричинювати диспропорцій у сферах впровадження і цілісно виводити освітній процес у регіоні на якісно новий сучасний щабель²⁸. На різних рівнях впровадження інновацій повинні застосовуватися відмінні методи наукових досліджень, побудови теоретичних і математичних моделей оцінки доцільності їх впровадження та сценарії розвитку.

Розподіл рівнів впровадження інновацій у регіональні освітні системи можна відобразити схемою (рис. 1.2).

Отож, базуючись на теоретико-методологічних напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, окремі з яких показані тут, визначаємо *регіональну освітню систему* як підсистему державної освітньої системи та відносно автономну систему регіонального рівня з розвиненими підсистемами (дошкільних установ, загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти та вищої освіти), елементами яких є освітні установи регіону, що

²⁸ Шевчук А. В. Рівні впровадження інноваційних процесів в регіональних освітніх системах / А. В. Шевчук // Регіональні виборчі процеси: теорія і практика: тези VII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. А. Янковської. – Львів : Львівський університет бізнесу та права, 2010. – С. 112–114.

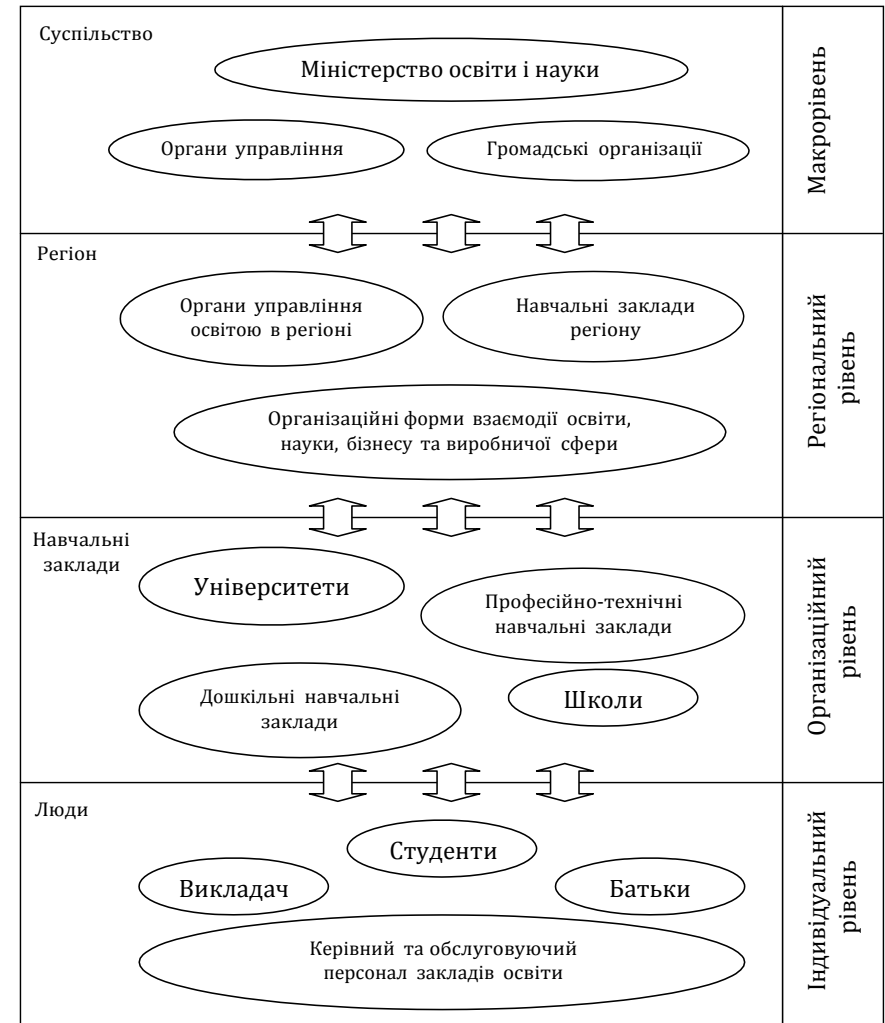

Рис. 1.2. Рівні впровадження інновацій у регіональні освітні системи*

* Складено автором.

надають освітні послуги населенню в ньому, та органи управління освітою регіону, спеціалізовані громадські організації, які займаються питаннями освіти, котрі зобов'язані забезпечувати функцію неперервності освітнього процесу і задовольняти попит на спеціалістів на регіональному ринку праці.

Це визначення дасть змогу якнайточніше визначити цілі, предмет регіональних освітніх систем для їх дослідження, їх місце в регіональній системі та роль у взаємодії з іншими підсистемами регіону. Зауважимо, хоча й регіональну освітню систему як частину регіональних суспільних систем та соціальної підсистеми²⁹ виокремлювали вітчизняні вчені-регіоналісти (М. І. Долішній, С. М. Злупко, Л. К. Семів), її місце у системі «регіон» та рівень взаємодії з іншими підсистемами в науковій літературі висвітлені недостатньо.

Сформульована дефініція регіональної освітньої системи дає нам змогу окреслити її базові ознаки, які проявляються навколо функціональної спрямованості, органічної цілісності, відносної територіальної обмеженості (подолання державних кордонів із застосуванням форм дистанційного навчання), чутливості до умов зовнішнього середовища, а також складної структури внутрісистемних зв'язків. Вважаємо, що метою функціонування регіональної освітньої системи є задоволення попиту населення регіону на освітні послуги й попиту з боку економіки регіону на випускників регіональної освітньої системи. Освітні установи є також елементами економіки регіону, тому частину попиту на випускників складає попит з боку освітніх установ, які реалізують освітні програми вищого рівня.

Функціональна спрямованість регіональних освітніх систем диференціюється залежно від специфіки територіальної спеціалізації освітніх закладів. Виходячи з базової ціленапрявленості основними функціями регіональних освітніх систем повинні бути:

²⁹ Регіональні суспільні системи / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2007. – С. 22.

- *освітньо-виховна* – початкова та загальна освіта населення регіону;
- *кваліфікаційно-професійна* – надання освітніх послуг для здобуття населенням відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня в розрізі конкретних професійних груп, у тому числі на засадах неперервності;
- *просвітницько-виховна* – формування в молоді світоглядних засад працелюбства, діяльності на благо розвитку Української Держави, високоморальних ідейних чеснот тощо;
- *політична* – формування у молоді громадянської позиції, активної участі у різних формах політичного життя, схильності до подальшої управлінської діяльності в структурах державної служби;
- *інноваційна* – генерування інноваційних ідей, продукування інноваційної продукції через консолідацію зусиль осіб із високим рівнем інтелектуального потенціалу, залучення до таких процесів молоді із поступовим формуванням у неї інноваційного типу поведінки. Сьогодні це має забезпечуватися через співпрацю науки, бізнесу та освіти в регіоні, створення регіональних навчальних комплексів, технопарків;
- *когнітивна* – систематизація та передача знань із поступовим їх акумулюванням, удосконаленням, що загалом забезпечує соціально-економічний розвиток регіону;
- *інтеграційна* – стимулювання міжрегіонального (транскордонного) співробітництва у сфері освіти й науки, реалізація спільних освітніх проектів, програм обміну студентами тощо.

Якісне сутнісне розуміння регіональної освітньої системи з базуванням на інституційно-функціональному підході вимагає конкретизації структури. Окремі її елементи вже були розглянуті у визначенні системи неперервної освіти та її поділі за формальними ознаками (див. рис. 1.1). На рис. 1.3 покажемо структурну модель регіональної освітньої системи, що формується та функціонує в мінливому середовищі з посиленням факторним впливом різної вимірності. Очевидно, що ядром такої системи за ідеальних умов

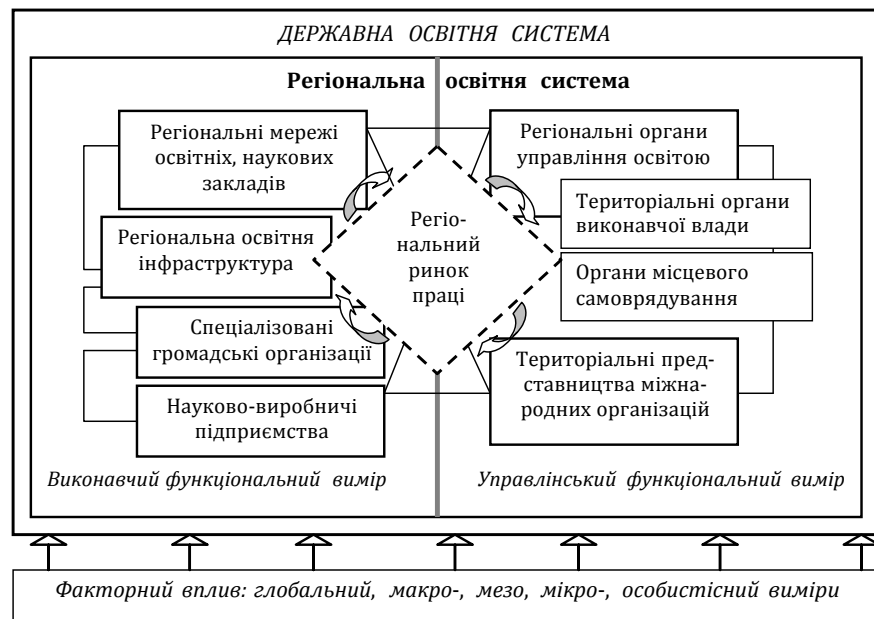

Рис. 1.3. Структурна модель регіональної освітньої системи: інституційно-функціональний підхід*

* Складено автором.

повинен бути регіональний ринок праці як осередок економічної активності та продукування регіонального суспільного продукту, що становить основу забезпечення якості життя населення. Власне, саме структурні трансформації регіонального ринку праці повинні зумовлювати функціональну спрямованість регіональної освітньої системи, особливо стосовно виконання нею кваліфікаційно-професійної функції.

Як бачимо, серед підсистем регіональної освітньої системи є регіональні (територіальні) мережі, що становлять сукупність однотипних освітніх установ (дошкільних установ, загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти та вищої освіти), які обслуговують населення певної території (адміністративно-те-

риторіальне), що є відокремленою з погляду попиту й пропозиції на освітні послуги та випускників відповідних освітніх установ³⁰. Звернемо увагу на те, що ми визначаємо наукові організації як елементи підсистеми мережі (просторової організації) регіональної освітньої системи. Такий підхід зумовлений їх помітною роллю в підготовці наукових кадрів, що має виняткове значення в контексті реалізації концепції неперервної освіти в регіонах України.

Отже, сучасні динамічні процеси глобалізації з одночасним поглибленням регіоналізації в різних сферах суспільного життя спричинили необхідність теоретико-методологічного обґрунтування розвитку регіональних освітніх систем. Незважаючи на їх достатню автономність та відносну територіальну відокремленість, важливо розуміти, що ера інформаційного суспільства та застосування інформаційно-комунікаційних технологій вносять суттєві корективи в принципи функціонування таких систем, коли освітня послуга може долати кордони в дуже стислому часовому проміжку, трансформуючи таким чином традиційне уявлення про просторово-часові можливості освітнього процесу. З іншого боку, розвиток регіональних освітніх систем не повинен відкидати значущість державної освітньої системи як базової, що визначає концептуальні підходи до освітнього процесу в країні, його ідеологічної спрямованості з метою досягнення цілей націотворення. Очевидно, що регіональна освітня система є чи не найчутливішою до мінливих умов зовнішнього середовища, а її роль для соціально-економічного розвитку регіону вимагає особливо детального вивчення характеру таких впливів і пошуку шляхів нівелювання негативних їх проявів. Висока інтегративність регіональної освітньої системи в інші підсистеми регіону потребує прискіпливого простеження взаємозв'язку між ними, особливо з регіональним ринком праці, що дасть змогу забезпечувати цілісний розвиток регіону.

³⁰ Гамаюнов В. Г. Інноваційний потенціал регіональної освітньої системи: управлінський аспект [Електронний ресурс] / В. Г. Гамаюнов. – Режим доступу : [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du/2010_151/g\(1\).htm](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du/2010_151/g(1).htm).

1.2. Регіональна освітня система як об'єкт дослідження регіональної економіки та її місце в суперсистемі «регіон»

Визначення місця регіональних освітніх систем в ієрархії загальнодержавної освітньої системи вимагає чіткого їх виокремлення як об'єкта дослідження регіональної економіки. У визначенні теоретичних засад функціонування регіональних освітніх систем базовим є підхід регіоналізму. Він сприяє оптимальному використанню специфіки та унікальності внутрішнього потенціалу регіонів для прискорення темпів економічного зростання³¹. Отож, можна визначити кожен регіональний освітній систему як значною мірою унікальне явище з нетиповими проявами, що вимагає особливих підходів до забезпечення її розвитку.

Як уже зазначено, регіональна освітня система – це підсистема державної освітньої системи, елементами якої є освітні установи регіону, установи інших регіонів, що надають освітні послуги в цьому регіоні, та органи управління освітою регіону, спеціалізовані громадські організації, які займаються питаннями освіти, зобов'язані забезпечити функцію неперервності освітнього процесу і задоволення попиту на регіональному ринку праці та взаємодіють між собою.

Визначення місця регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон» є надзвичайно важливим завданням у контексті розуміння внутрісистемних зв'язків, факторного впливу на її функціонування й детермінування розвитку інших підсистем регіону. Для цього важливо насамперед зрозуміти структуру суперсистеми «регіон». Щодо цього у вітчизняній науці немає одностайної думки. Серед останніх досліджень досить нестандартний підхід пропонує Г. Л. Монастирський, який досліджує

³¹ Балабаєва З. В. Новий регіоналізм – невід'ємний елемент європейської інтеграції / З. В. Балабаєва // зб. наук. пр. Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. – К., 2005. – Вип. 15. – С. 16–22.

технології управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня, пропонуючи їх розглядати як економічну систему, до складу якої входять підприємницька, інфраструктурна, ресурсно-майнова, трансформаційно-продуктова і зовнішньоекономічна підсистеми, що, взаємодіючи між собою, визначають її стійкість. Такий підхід дав змогу автору відійти від лише економіко-географічного й політико-управлінського підходів до дослідження таких спільнот³². Зауважимо, що В. Томпсон, якого вважають одним з основоположників регіональної науки, ще в 1966 році вважав можливим розглядати регіон тільки в рамках економічної науки. Цієї самої думки дотримувалися також такі дослідники, як Х. Річардсон, П. Джеймс, Дж. Мортак, стверджуючи право саме економістів аналізувати зазначене поняття³³. Якщо розглядати регіон як сукупність місцевих соціально-економічних умов розвитку освіти в території, такі його аспекти, як історія, культура, демографія, етнос, не потраплять в поле зору. Тому необхідно розглядати освіту як сутнісну характеристику певної території і водночас простежити вплив територіальних ознак на особливості розвитку регіональних освітніх систем. Отже, з погляду регіональної науки необхідно виокремити територіальні освітні системи, що вбирають в себе всі особливості територій, і є носіями культурно-історичних і національно-територіальних традицій.

В умовах автоматизації виробництва та модернізації економіки в глобальному просторі останніми роками виявилось дуже багато недоліків функціонування системи освіти, яка не встигає за сучасними викликами часу й спричинює диспропорції в гло-

³² Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня в умовах трансформаційних змін в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль, 2011. – С. 5.

³³ Аверкин В. Н. Теоретические основы и практика инновационного административного управления территориальными образовательными системами : дис. ... д-ра пед. наук / В. Н. Аверкин. – Великий Новгород, 1999. – 420 с.

бальному економічному просторі на різних рівнях. Регіональна освітня система відіграє формувальну роль для таких регіональних підсистем, як регіональний ринок праці, регіональна інноваційна система, регіональна наукова система, оскільки основними елементами останніх є людський капітал, який генерує нові ідеї та починання, що на пряму залежить від освіти економічно активного населення регіону та здатності його продукувати новий інноваційний продукт. Регіональна специфіка в цьому разі також відіграватиме одну з вирішальних ролей. Наприклад, за ІТ спрямованості регіону для нього характерною буде поява великої кількості стартапів (*start-up* – запускати) – компаній, які, як правило, створені недавно, перебувають у стадії розвитку або дослідження перспективних ринків, у разі промислової орієнтації спостерігатимемо інші способи реалізації підготовлених у межах регіональної освітньої системи спеціалістів, потреба в яких у межах конкретної галузі визначатиметься промисловою спеціалізацією регіону. Водночас регіональна освітня система не може існувати окремо від інших підсистем регіону, які прямо чи опосередковано впливають на неї, – таких як підсистема розселення регіону, регіональна соціальна інфраструктура, транспорт і зв'язок. У науковій літературі недостатньо показані підсистеми регіону, мала кількість дослідників зверталася до чіткого виокремлення соціальних чи економічних підсистем, хоча системний підхід у дослідженнях регіону є чи не найбільш використовуваним. Російські дослідники Л. І. Муратова та А. Є. Дем'яненко пропонують такий перелік підсистем регіональної системи³⁴: територіальна, соціальна, споживча, інвестиційна, управлінська, інституційна, фінансово-бюджетна, інноваційна, а також підсистема виробництва товарів і послуг. Із-посеред вітчизняних науковців цікаве твердження озвучує Н. А. Мікули, яка визначає підсистеми транскордонного

³⁴ Муратова Л. И. Сущность, сочетание и значимость подсистем региональной экономики в субъектах РФ [Электронный ресурс] / Л. И. Муратова, А. Е. Демьяненко // Региональная экономика. – 2012. – № 3. – Режим доступа : <http://uecs.ru/uecs-39-392012/item/1163-2012-03-24-06-59-21>.

регіону, що може бути адаптовано і щодо виявлення ролі регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон, поділяючи їх на дві основні групи – функціональні підсистеми та підсистеми розселення³⁵. До першої групи дослідниця відносить секторні (економіка, культура, політика), організації суспільної діяльності та матеріально-технічні, до другої – елементарні та мережі розселення. У певному сенсі таке трактування можна поширювати і на традиційне розуміння регіону. Науковці В. Ф. Грищенко та І. В. Грищенко виділяють керуючу та керовану підсистеми регіону³⁶. До керуючої дослідники відносять органи управління та місцевого самоврядування, в керованій виділяють соціальну (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, сфера послуг, трудові ресурси), економічну (суб'єкти господарювання, передбачені чинним законодавством України, їх поведінка та діяльність) та екологічну підсистему регіону.

Школа регіоналістів М. І. Долішнього (С. М. Злупко, Л. К. Семів, Л. Т. Шевчук) виділяє регіональну освітню систему як складову регіональних соціальних систем, що в свої чергу входили в регіональну суспільну систему³⁷, визначаючи її як територіальну суспільну систему, що має суб'єктивний статус. Науковці-регіоналісти стверджують, що в умовах розбудови інноваційної моделі розвитку економіки територіальний чинник перестає бути основним, і якісне вивчення регіону можливе на основі вчення про економічні системи³⁸.

³⁵ Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – С. 172.

³⁶ Грищенко В. Ф. Урахування вимог еколого-економічної безпеки в управлінні експортно-імпортним потенціалом території [Електронний ресурс] / В. Ф. Грищенко, І. В. Грищенко. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/26431/1/Gryshhenko.pdf>.

³⁷ Регіональні суспільні системи / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2007. – С. 22.

³⁸ Злупко С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи : зб. наук. пр. – Вип. 3(XLVII) /

Дуже мала кількість науковців взагалі виділяють регіональну освітню систему як підсистему регіону та враховують ступінь її взаємодії з регіональним ринком праці. Регіональний ринок праці як одна з основних складових економічної підсистеми регіону, очевидно, формує вимоги до регіональної освітньої системи, залежності від попиту на ті чи інші професії в регіоні, промислової спеціалізації регіону. Водночас освітня система формує пропозицію для регіонального ринку праці і звідси зв'язок між двома елементами є двостороннім. Ці дві системи залежать від інноваційної підсистеми регіону, що формує інноваційні процеси в економіці, які рівною мірою можуть стосуватися як освітньої ланки, так і впровадження інновацій в економіці та праці. Виходячи з описаного, ми можемо зобразити загальну структуру підсистем регіону та зв'язки між ними (рис. 1.4).

Зі схеми видно, що регіональна освітня система, регіональний ринок праці та інноваційна система регіону формують ядро в суперсистемі «регіон», що виступає джерелом кваліфікованих кадрів для інших підсистем, зокрема таких, як культура, сфера послуг, транспорт, та й загалом для суб'єктів промисловості і господарювання регіону. Інноваційне наповнення як освітнього процесу, так і самого процесу виробництва, очевидно, відіграє ключову роль для соціально-економічного розвитку регіону. Подібна схема активно підтримується ЄС і викладена в документі «Інноваційна політика: оновлення підходів Союзу в контексті Лісабонської стратегії»³⁹.

У стратегії визначено, що в ЄС поступово відбувається об'єднання регіональної, економічної, промислової та соціальної політик в інноваційну. Основною метою такої політики є формування в

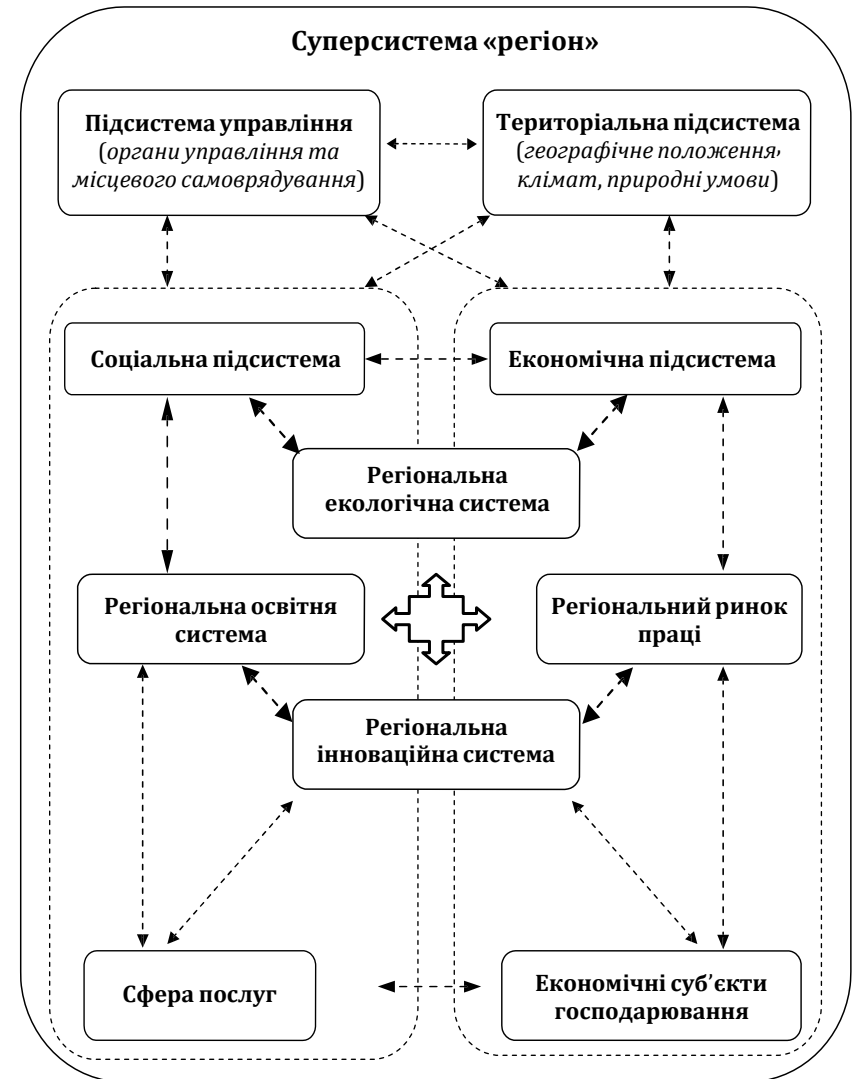

Рис. 1.4. Структурованість суперсистеми «регіон» та місце в ній регіональної освітньої системи*

* Складено автором.

НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відпов. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2004. – Ч. 1. – С. 18–19.

³⁹ Innovation Policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels : Commission of the European Communities, 2003. – 28 p.

кожному з напрямів особливого середовища, що сприятиме появі інновацій. Як основне завдання ставиться перехід до нової стратегії формування інновацій через збільшення витрат на науково-дослідну діяльність, створення єдиного наукового то інноваційного європейського простору, підсилення його регіонального рівня та розширення горизонтальної і вертикальної координації управління інноваційним розвитком. Визначається, що основою сучасної конкурентоспроможності економіки, орієнтованої на знання, є не тільки технологічні, а й організаційні та ринкові інновації. Одним з основних джерел інновацій є освітній процес, що повинен генерувати кадри як інструменти інноваційних процесів⁴⁰. На регіональному рівні за такого підходу пропонується узагальнювати й стандартизовувати основні показники інноваційного розвитку, фінансувати розвиток слаборозвинутих (депресивних) регіонів, спираючись на досвід тих, які досягли успіху, і таким чином забезпечити соціально-економічний розвиток ЄС на інноваційній основі.

Вплив регіональної освітньої системи на інші системи регіону перебуває не тільки в рамках економічної взаємодії попиту та пропозиції на освітні послуги та підготовку фахівців, а й може значно залежати від його специфіки. Водночас, очевидно, що інші системи суперсистеми «регіон» по-різному впливають на регіональну освітню систему (табл. 1.1). Зауважимо, що необхідність виявлення таких взаємовпливів обумовлює можливості нового концептуального підходу до соціально-економічного розвитку регіону на комплексних засадах із забезпеченням одночасного покращання ситуації в різних регіональних підсистемах. Розуміючи, що регіональна освітня система відіграє величезну функціональну роль у розвитку регіону, варто чітко виділити можливі

⁴⁰ Innovation Policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels : Commission of the European Communities, 2003. – 28 p.

Таблиця 1.1

**Базові напрями взаємовпливів
регіональної освітньої системи та інших підсистем регіону***

Регіональна підсистема	Вплив регіональної освітньої системи	Вплив на регіональну освітню систему
1	2	3
Підсистема управління	Підготовка кадрів для органів управління регіону відповідного рівня кваліфікації та професіоналізму; формування управлінської інтелектуальної еліти, спроможної забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток регіону	Законодавство, програми розвитку освітньої системи. Формування державного замовлення на підготовку робітників і фахівців, розподіл фінансування
Територіальна підсистема	Вплив на територіальне розміщення населення, рівень урбанізації, концентрацію осіб з відповідним інтелектуальним потенціалом в обмежених просторових локаціях	Просторовий аспект та особливості регіону впливають на розміщення об'єктів регіональної освітньої системи (гірські регіони, регіони з високим чи низьким рівнем урбанізації); вплив транспортної інфраструктури
Економічна підсистема	Елементи регіональної освітньої системи є суб'єктами економічної діяльності регіону (особливо приватні навчальні заклади), розвиток об'єктів проживання студентів та середовища навчання (гуртожитки, інфраструктура біля навчальних закладів, громадське харчування)	Економічна спеціалізація регіону формує попит на випускників регіональної освітньої системи, рівень підготовки; рівень економічного розвитку та життя населення визначає попит на освітні послуги навчальних закладів на комерційній основі

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Регіональний ринок праці	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає конкурентоспроможність фахівців і робітників	Формує попит на економічно активне населення, перекваліфікацію працівників, формування конкурентного середовища, що призводить до підвищення якості освітнього процесу
Суб'єкти економічного господарювання	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає вимоги працівників до умов праці залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня	Формує попит на економічно активне населення, визначає напрями перекваліфікації працівників
Соціальна підсистема	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає рівень розвитку соціальної системи для молоді	Формує попит на економічно активне населення; визначає основні напрями перекваліфікації працівників соціальної сфери
Сфера послуг	Формує пропозицію працівників, розвиток об'єктів сфери послуг, у тому числі поблизу навчальних закладів	Формує попит на економічно активне населення, визначає основні напрями перекваліфікації працівників сфери послуг
Наукова система	Основний постачальник працівників РОС; визначає рівень її розвитку; формує потужну генерацію наукової інтелектуальної еліти	Визначає рівень розвитку регіональної освітньої системи, її конкурентоспроможність на міжрегіональному та міжнародному рівнях

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Інноваційна система	Визначає та є джерелом кількості елементів створення та впровадження інновацій	Визначає інноваційний розвиток регіональної освітньої системи, її прогрес і конкурентоспроможність на міжрегіональних ринках освітніх послуг, формує й створює попит на нові знання
Екологічна система	Готує спеціалістів для праці в екологічній сфері	Визначає спеціалізацію регіональної освітньої системи

* Складено автором.

напрями її взаємодії з іншими підсистемами з метою поліпшення загального соціально-економічного стану в регіоні.

Формуючи загальну структуру суперсистеми «регіон», її підсистеми впливають одна на одну різними способами. При цьому простежуються різнохарактерні зв'язки, що проявляються за ознаками зворотного зв'язку, а також функціональними, трансформаційними, причинно-наслідковими та іншими впливами. Особливу увагу тут слід звернути на функціональні зв'язки.

Під поняттям функціонального зв'язку можна розуміти визначення, сформульоване такими вченими, як М. М. Паламарчук та О. М. Паламарчук: поняття «зв'язок» означає, що одна система функціонує та розвивається у певній залежності чи підпорядкованості іншій, зв'язок зумовлює взаємні обмеження функціонування систем та їх елементів⁴¹. Із більшістю систем

⁴¹ Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – С. 45.

регіону регіональна освітня система буде пов'язана передусім соціально-трудовими зв'язками, адже продуктом її діяльності є працівники для всіх інших систем. Основним ядром інноваційного розвитку в регіоні виступає інноваційна система, що тісно взаємодіє з регіональною освітньою системою. Регіональна освітня система як основне джерело працівників для більшості інших систем повинна відігравати ще й роль інноваційного наповнювача для них, оскільки від рівня її розвитку, взаємодії з науковою системою та реальним сектором економіки, зокрема з промисловістю, значною мірою залежить інноваційний розвиток регіону загалом. Зв'язки між підсистемами регіону є переважно двосторонніми, системи не є ізольовані й за ідеальних умов повинні природно впливати одна на одну, але регіональна освітня, наукова та інноваційна системи утворюють ядро, що визначально впливає на регіональний ринок праці та економіку регіону, визначаючи якість і кількість інновацій.

Водночас варто зазначити, що існуюча нині в регіонах України ситуація з низкою деформацій в усіх підсистемах регіону зумовлює деструктивні міжсистемні взаємовпливи, тому хочемо звернути увагу на окремі з них. Основний деструктив впливу підсистеми управління на регіональну освітню систему полягає в дисбалансах державного замовлення на підготовку фахівців і робітників відповідно до потреб регіонального ринку праці. Проблема тут захована у відсутності прикладного застосування методичних підходів до розрахунку потреби економіки регіону в робітниках і фахівцях із якісними прогностичними розрахунками на довгострокову перспективу згідно зі стратегічними пріоритетами розвитку.

Деструктив впливу територіальної підсистеми переважно зводиться до надмірної концентрації освітнього потенціалу в окремих просторових локаціях, наслідком чого є нерівномірний розподіл економічно активного населення в межах регіону, що прямо детермінує рівень соціально-економічного розвитку низки територій. Особливо це стосується населених пунктів сільського типу.

Окремий проблемний зріз формує деструктивний вплив підсистеми культури на регіональну освітню систему, який проявляється у девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей у сфері підготовки кадрів, що в підсумку виступає потужним гальмівним чинником прогресивної трансформації регіональних освітніх систем.

Умови розвитку інформаційного суспільства вимагають особливої уваги до впливів інноваційної системи регіону, яка деструктивує регіональну освітню систему в частині понижених можливостей інноваційної активності навчальних закладів, особливо у вищій освіті.

З іншого боку, сучасний стан розвитку регіональних освітніх систем в Україні зумовлює величезну кількість проблем в усіх регіональних підсистемах, адже саме за результатами освітнього процесу формуються світоглядні засади економічно активного населення щодо майбутньої професійної діяльності, схильності до інновацій, трудової поведінки з базуванням на високоморальних чеснотах із недопущенням сприйняття асоціальних норм.

Визначаючи рівень взаємодії між системами регіону, необхідно чітко встановити елементи кожної системи та особливо детально – елементи регіональної освітньої системи як основного об'єкта дослідження, що дасть змогу виявляти зв'язки та взаємовпливи. Для прикладу, органи управління освітою є специфічними елементами регіональної освітньої системи, хоча й не виконують навчальної функції, і належать до системи управління (управлінський функціональний вимір у структурі регіональної освітньої системи). Звідси одразу є зрозумілим вплив управлінської системи на регіональну освітню систему. Він полягає у формуванні законодавчої бази для функціонування елементів регіональної освітньої системи, програм розвитку освіти в регіоні, розподілення коштів і стимулювання розвитку приватної освіти й співпраці з реальним сектором економіки.

Очевидно, регіональним освітнім системам, як і іншим системним утворенням, характерні визначені властивості та принципи,

пов'язані з цілями і функціями. Уточнення таких принципів є також надзвичайно важливим у контексті виявлення основних взаємовпливів регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон». Вважаємо, що ефективна освітня система повинна функціонувати в полі таких обмежувальних принципів.

I. Загальнофункціональні:

- *синергетичність* – максимальний ефект від діяльності системи отримуємо тільки в разі максимальної ефективності функціонування її елементів для досягнення спільної мети. Це означає, що кожен елемент системи – надзвичайно важливий і його нефункціональність матиме прямий стосунок до результатуючих показників її діяльності, а дієва взаємодія з іншими елементами даватиме змогу одержувати кращі результати, аніж коли б вони діяли відокремлено;
- *емерджентність* – поява у системи властивостей, не притаманних елементам системи, принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її компонентів (неаддитивність). Цей принцип доповнює попередній та підкреслює унікальність кожної зі систем у силу специфіки її елементів, які в синергетичній взаємодії можуть спричинювати формування нових явищ і процесів, що для освітньої сфери є надзвичайно важливим завданням;
- *цілеспрямованість* – наявність у системи мети (цілей) і пріоритет цілей системи перед цілями її елементів. У зв'язку з цим безцільне функціонування регіональних освітніх систем може формувати деструктив розвитку інших регіональних підсистем;
- *альтернативність* – шляхи функціонування та розвитку системи (її організації та самоорганізації) можуть помітно диференціюватися залежно від сутнісних характеристик її елементів, закономірностей взаємодії між ними, а також факторного впливу зовнішнього середовища.

II. Пов'язані зі структурою:

- *структурність* – можлива декомпозиція системи на компоненти, встановлення зв'язків між ними. Це важливий принцип для концептуального розуміння управління розвитком регіональних освітніх систем;
- *ієрархічність* – кожен компонент системи може розглядатися як система, сама система також може розглядатися як елемент деякої (у нашому випадку це загальнодержавна освітня система (спеціалізований макровимір) та суперсистема «регіон» (територіальний мезовимір)).

III. Пов'язані з ресурсами та особливостями взаємодії зі середовищем:

- *комунікативність* – існування складної системи комунікацій зі середовищем у вигляді ієрархії;
- *адаптивність* – прагнення до стану стійкої рівноваги (гомеостазу), яке передбачає адаптацію параметрів системи до мінливих параметрів зовнішнього середовища;
- *надійність* – здатність системи зберігати свій рівень якості функціонування за певних умов за встановлений період часу;
- *відособленість* – властивість, що визначає наявність меж (у тому числі умовних, адже регіональна освітня система – глибоко інтегрована підсистема регіону) із навколишнім середовищем;
- *субсидіарність* – коли вищі за ієрархією одиниці мають право і повинні вирішувати ті проблеми, які неспроможні виконати нижчі⁴²;
- *адиціоналізм* – коли фінансові ресурси з державного й місцевого бюджетів доповнюються коштами, одержаними з власних джерел функціонування.

⁴² Баян А. Особливості та принципи здійснення регіональної політики в країнах-членах ЄС / Ануш Баян // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 50–51.

Серед зазначених принципів особливу увагу варто звернути на ієрархічність, яка дає змогу констатувати, що регіональна освітня система:

- охоплює підсистеми – системи, які є частиною іншої системи й спроможні виконувати відносно незалежні функції, мають підцілі, спрямовані на досягнення спільної мети системи;
- входить у надсистеми (суперсистеми) – більші системи, державну освітню систему, частиною якої є регіональна освітня система, планетарну освітню систему, суперсистему «регіон».

Отже, регіональну освітню систему важливо розглядати полівекторно як своєрідну з'єднувальну систему мікро- й макровимірів, які відображають процеси в освітній сфері. Як наслідок, регіональна освітня система є відкритою системою, оскільки активно обмінюється енергією з іншими системами регіону. Цю важливу властивість варто враховувати і для визначення класифікаційних підходів до розподілу регіональних освітніх систем. Зокрема за термодинамічною класифікацією системи доцільно класифікувати за характером зв'язків їх параметрів із навколишнім середовищем.

Окрім вертикальних зв'язків регіональної освітньої системи з іншими підсистемами регіону, що було деталізовано раніше, варто також окрему увагу звернути на її ієрархічну підпорядкованість системних утворенням іншого порядку. Дослідження регіональних суспільних систем у регіональній економіці повинно визначати її територіальні рівні, як правило, засновані на територіальних адміністративних системах (місто, район, область). Регіональний підхід має зосереджувати увагу на вивченні специфічного для цього регіону просторового поєднання освітньої системи, враховувати те, що відрізняє одну регіональну суспільну систему від іншої. Загалом такий підхід є досить поширеним у працях учених. Зокрема російський дослідник В. Н. Аверкін зазначає, що регіональна система освіти охоплює такий структурний компонент, як мережа закладів освіти різного рівня (дошкільної, загально-

го, середнього спеціального, вищого і додаткового), об'єднаних на основі територіального принципу⁴³. Важливо, що розподіл регіональних освітніх систем за територіальними рівнями дає змогу конкретизувати компетенції управління їх розвитком між державними структурами різних ієрархічних рівнів. Це особливо важливо в контексті визначення відповідальності окремих суб'єктів за реалізацію державної чи регіональної політики у сфері освіти з їх функціональним розподілом.

Як основні функції управління освітньою системою деякі дослідники на регіональному рівні виділяють регулятивну та управлінську⁴⁴.

Для реалізації регулятивної функції сегмент компетенції має мати повноваження щодо нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти і виховання. Управлінський (оперативний) сегмент компетенції має повноваження щодо здійснення виконавчо-розпорядчих функцій у сфері забезпечення конституційного права на освіту⁴⁵.

Отже, розвиток регіональних освітніх систем не може відбуватися окремо, без стимулювання розвитку інших систем регіону, які мають тісні функціональні зв'язки між собою. Особливо це стосується системи управління, інноваційної й наукової систем регіону, а також регіонального ринку праці. Виявлення характеру взаємозв'язків між регіональною освітньою системою та іншими підсистемами регіону дасть змогу забезпечувати комплексний

⁴³ Аверкин В. Н. Теоретические основы и практика инновационного административного управления территориальными образовательными системами : дис. ... д-ра пед. наук / В. Н. Аверкин. – Великий Новгород, 1999. – 420 с.

⁴⁴ Чечель И. Д. Образовательная система: многообразие значений, особенности функционирования [Электронный ресурс] / И. Д. Чечель, Т. В. Потемкина // Современные исследования социальных проблем : электронный научный журнал. – 2012. – № 2(10). – Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/chechel.pdf>.

⁴⁵ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

соціально-економічний розвиток регіону з оптимізацією ресурсних затрат на реалізацію управлінських рішень. У контексті управлінської діяльності це дає змогу впливати на розвиток:

- різних підсистем регіону через ефективізацію функціонування регіональної освітньої системи з посиленням її конструктивного впливу на процеси й явища, що в них відбуваються;
- регіональної освітньої системи через ефективізацію функціонування інших підсистем регіону, що мають на неї найбільш потужний вплив позитивного чи, навпаки, деструктивного характеру.

Загалом нинішній стан справ доводить необхідність суттєвих реформаций як в освітній, так і в інших сферах регіонального розвитку. Передусім варто посилювати взаємозв'язки між регіональною освітньою системою та регіональним ринком праці, мотивуючи розвиток бізнес-середовища через забезпечення висококваліфікованими кадрами. Іншим важливим зрізом повинен бути культурний розвиток із формуванням нормальних ціннісних орієнтацій молоді як нової генерації державницьких перетворень, спрямованих на здобуття Україною провідних позицій у світовій спільноті за показниками інтелектуального розвитку.

1.3. Еволюція регіональних освітніх систем у контексті суспільних змін: теоретичний аспект

Упродовж тривалого періоду регіональні освітні системи пройшли значний шлях розвитку від їх зародження до сьогоденного стану. Такі еволюційні зміни отримали обґрунтування та відображення в теоріях і концепціях, які присвячені розвитку освіти.

Сучасне розуміння освіти є настільки багатогранним, що потребує конкретизації площини розгляду цієї категорії як цілеспря-

мованої пізнавальної діяльності людини (процес), як передачі акумульованих тисячоліттями знань від минулих поколінь майбутнім (продукт) чи як наукової дисципліни, предметом вивчення якої виступають методи навчання у профільних інституціях, що формують систему знань, доповнюючи ті, які людина отримує в процесі соціальних взаємодій (соціалізації).

Таке тривекторне концептуальне розуміння освіти вимагає глибокого ретроспективного зрізу дослідження, що б дало змогу простежити еволюцію поглядів на її дефініцію та, як наслідок, трансформаційні процеси в самій системі одержання освіти, її значення для життєдіяльності особистості (локальний вимір), а також для формування трудового потенціалу всієї нації (макроримір), що в інтегрованій своїй взаємодії спричинює загальний поступ людства (глобальний вимір).

Людське суспільство впродовж усієї своєї історії переживало і сьогодні переживає глибокі кризові явища, війни і катаклізми, які знищують переважну більшість всього матеріального капіталу. Однак втрачене матеріальне багатство відтворюється завдяки збереженим суб'єктивним знанням про застосування машин і механізмів, здатності людей отримувати й створювати об'єктивні знання⁴⁶. Розуміння ролі освіти як своєрідного «механізму» отримання знань вимагає якісного вивчення її еволюції з прив'язкою до основних суспільних змін, що мали місце в різні часові періоди, передусім в умовах аграрного, індустріального та сучасного, так званого постіндустріального, або інформаційного, суспільства.

Для аналізу еволюції освіти в контексті суспільних змін важливо насамперед конкретизувати, які основоположні підходи в її розгляді це дасть змогу сформулювати. Вважаємо, що такий ретроспективний зріз дослідження доцільно здійснювати для з'ясування:

⁴⁶ Янковська Л. А. Розвиток освітньо-фахового потенціалу регіону: теорія, методологія, практика : монографія / Л. А. Янковська. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – С. 5.

- 1) яка основна роль освіти у формуванні світоглядних засад окремої людини та усього суспільства. Тут основний зріз дослідження полягає в розгляді людини як соціальної істоти;
- 2) яка роль освіти у формуванні передумов суспільних змін, наслідком яких є загальний прогрес суспільства, що детермінується зміною цілих епох людського розвитку.

Щодо першого зрізу аналізу еволюції освіти в контексті суспільних змін, то тут важливо розуміти логічну закономірність її впливу на формування світоглядних засад окремої людини, що супроводжується відповідними соціальними позиціями відносно інших людей, тобто місця людини в суспільстві (рис. 1.5).

Для виявлення еволюції освіти з погляду її впливу на формування передумов, що спричинили відповідні суспільні зміни, наслідком яких стало виділення науковцями етапів розвитку людства – аграрного, індустріального й постіндустріального, або інформаційного (як сформульовано у нашому дослідженні), простежимо спочатку деякі теоретичні положення в розрізі різних історичних періодів, зокрема, звертаючись до тверджень провідних науковців – найвидатніших представників світової економічної думки.

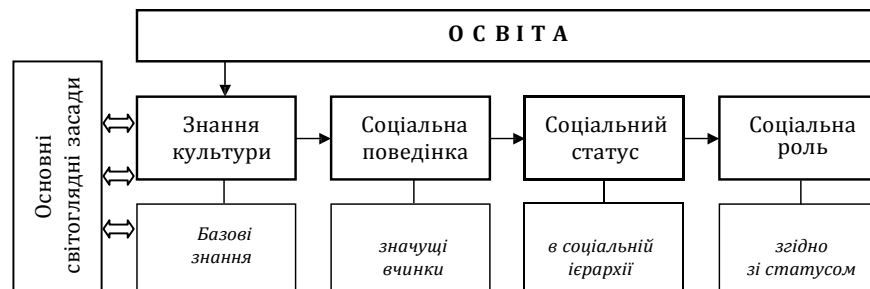

Рис. 1.5. Роль освіти у формуванні світоглядних засад та соціальних позицій людини*

* Складено автором.

Умови *аграрного суспільства* з домінуванням рабовласництва й найманої праці, ресурсозатратністю й трудовою активністю, яка базувалася на фізичній силі, незважаючи на примітивний спосіб організації освітнього процесу, заклали міцні підвалини тієї системи, яка згодом розвивалася вже в умовах інформаційного суспільства за двома базовими векторами – культурно-доцільним і природно-доцільним. Переважання жорстких загальнообов'язкових для всіх учнів програм навчання призводило до значної частки так званих невстигаючих осіб, внаслідок чого вищі ступені освіти одержувала дуже незначна когорта. Сучасні тенденції звичайно ж є повністю протилежними. Значна частка осіб із вищою освітою змушує науковців і практиків звертати увагу на дуже актуальну сьогодні проблему – девальвацію знань, коли особа, яка здобула відповідний рівень освіти й володіє документом про це, не може в процесі своєї трудової діяльності підтвердити такий рівень.

Один із засновників сучасної економічної теорії А. Сміт у своєму «Дослідженні про природу та причини багатства народів» вказував на необхідність інвестицій у людські знання, які разом зі сформованими завдяки цьому навичками впливають на доходи і структуру заробітної плати працівників. Зростання продуктивності корисної праці залежить передусім від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращання машин та інструментів, за допомогою яких він працює⁴⁷. Таке твердження видатного економіста, який творив у XVIII столітті, свідчить про

століттями наперед, які сьогодні детермінуватимуть подальший суспільних поступ.

думки А. Маршал дуже високо оцінив роль освіти в нагромадженні потенціалу людини. Учений підкреслював, що освіта дає змогу розкрити свої здібності, потенційні можливості, тому її рівень

⁴⁷ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – С. 9, 490.

не можна оцінювати лише за безпосередніми практичними результатами⁴⁸. Він також обґрунтував необхідність збільшення державних і приватних витрат на розвиток освіти⁴⁹. Учений на зламі XIX–XX століть звернувся до такої актуальної категорії, як потенційні можливості людини, зокрема активно досліджуваного сьогодні трудового потенціалу, а, як свідчить огляд сучасних літературних джерел, у його компонентній структурі практично кожен вчений виділяє освіту та інтелект як одні з найвагоміших складових (Б. Генкін – освіта, професіоналізм⁵⁰; Д. Ядранський – освіта, професійний рівень, інтелект⁵¹; А. Криклій – професійна, кваліфікаційна структури населення (кількісні характеристики), освіта, професійна підготовка (якісні характеристики)⁵²; І. Джаїн – інтелектуальний, освітній (загальноосвітній, професійно-кваліфікаційний)⁵³ та багато інших). У фазі розподілу і перерозподілу трудового потенціалу виявляються й узгоджуються інтереси учасників ринку освітніх послуг і суб'єктів ринку праці. Випускники закладів освіти всіх рівнів, які потребують працевлаштування за опанованим фахом, набутою спеціальністю, складають частину сукупної пропозиції на ринку праці⁵⁴. Отож, не виникає жодних

⁴⁸ Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, та ін. ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 1997. – С. 20.

⁴⁹ Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – С. 12.

⁵⁰ Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учеб. для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Норма-Инфора-М, 1998. – С. 53.

⁵¹ Ядранський Д. М. Трудовий потенціал в системі ринкових перетворень / Д. М. Ядранський, Л. В. Мішковець. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2007. – С. 23.

⁵² Криклій А. С. Освіта і професійне навчання як чинники розвитку трудового потенціалу / А. С. Криклій. – К. : Репрографіка, 2005. – С. 35.

⁵³ Джаїн І. О. Економічна оцінка трудового потенціалу території: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. О. Джаїн. – К., 2001. – С. 6.

⁵⁴ Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни : монографія / Роман Патора. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. – С. 57.

сумнівів щодо важливості ролі освітньої складової у формуванні й використанні трудового потенціалу. Зростання уваги і науковців, і практиків до категорії трудового потенціалу й необхідності його нарощування та ефективного використання зумовило зміщення акцентів у розгляді освіти як суто процесу одержання знань до вже звернення уваги на її своєрідну неперервність, необхідність постійного розвитку й удосконалення.

В *індустріальному суспільстві* сформувалася класична парадигма освіти, яку характеризує домінування функції корисності знань, що забезпечувало підготовку людей до обслуговування виробництва⁵⁵. Це створювало передумови формулюванню *концепції людського капіталу* (виникла на межі XIX–XX ст.), яка на початку 60-х років XX ст. базувалася на впевненості, що розвиток освіти, а отже й підвищення рівня інтелектуального потенціалу – це те благо, яке знижує тиск економічних і соціальних потрясінь як на людину, так і на суспільство загалом. Адже витрати на освіту – це інвестиції, яким властивий ефект довготривалої дії⁵⁶.

Одним із найяскравіших представників зазначеного наукового напрямку справедливо називають американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки 1979 року Т. Шульца, який у своїй праці «Формування капіталу освіти» визначив освіту як одну з форм капіталу, через що людським капіталом називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом стає внаслідок того, що становить собою джерело майбутніх задоволень або майбутніх заробітків або того й іншого разом⁵⁷.

Серед доробку сучасників – прихильників концепції людського капіталу варто відзначити напрацювання лауреата Нобелівської

⁵⁵ Пасінович І. І. Державне регулювання вищої освіти в умовах ринкових відносин : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / І. І. Пасінович. – Львів, 2009. – С. 15.

⁵⁶ Долішній М. І. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / [М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко та ін.] ; НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. М. І. Долішній – Львів, 1997. – С. 327.

⁵⁷ Schultz T. Capital Formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – N 6. – P. 13.